

DESTANLARDA ESKİ TÜRK KÜLTLERİ ve İSLAM ("MANAS DESTANI" ÖRNEĞİ)*

Abduselam ARVAS**

Özet

Bu çalışmada Türk dünyası için çok önemli bir eser olan Kırgızların "Manas Destanı" üzerine bir inceleme yapılmıştır. İncelemede destanın Radloff, Orozbekov ve Karalayev gibi üç varyantı temel alınmıştır. Destanlar zaman içerisinde zamana, mekâna ve anlatıcıya bağlı olarak bünyelerine yeni unsurlar alabilmektedir. Bu husus, "Manas Destanı"nda da gözlemlenmektedir. Nitekim "Manas Destanı"nda Türklerin eski kültürlerinden olan tözler ervaha dönüşmüştür. Yine destanda boy ataları, dinî kimliği olan kişiliklere evrilmiştir. Çok eski bir gelenek olan ölüye yemek verme ise yerini İslami bir veçhe kazanan aş törenine bırakmıştır. Bu araştırmada söz konusu unsurlardan eski Türk inançlarına ait "atalar kültü" gibi eski ananelerin değişik biçimlerine ve bunların İslamlaşmasına dikkat çekmeye çalışılmıştır. Kısaca bu makalenin amacı "Manas Destanı"nda yer alan Eski Türk kültürlerinden bazılarını ele almak ve bunların destanda İslamî hâle dönüşüp dönüşmediğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, İslam, kült, Manas, destan.

OLD TURKISH CULTS AND ISLAM IN EPICS (EXAMPLE OF "MANAS EPIC")

Abstract

In this study, a review carried out on the "Manas Epic" of Kyrgyz which is very important for Turkish world. The review based on the three variants of epic such as; Radloff, Orozbekov and Karalayev. Epics can receive new elements in time to its existence due to time, space and narrator. This incident also is observed in the "Manas Epic". Indeed, the essence of the former cults of Turkish people has turned into spirits in "Manas epic". Also, the ancestors were evolved into religious identities in epic. An ancient tradition to give food to the dead fell into disuse and it has given place to Islamic wedding ceremony. In short, the purpose of this article is to consider some of former Turkish cult in "Manas Epic" and to reveal whether they turned into Islamic in epic.

Keywords: Turks, İslam, cult, Manas, epic.

*Bu makale, 12-15 Ekim 2012 tarihleri arasında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen "II. Uluslararası Orta Asya'da İslam Medeniyeti" adlı sempozyumda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve makaleye dönüştürülmüş şeklidir.

** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: aarvas@karatekin.edu.tr

Giriş

Her milletin tarihi, milli destan ve efsaneleriyle başlar ve önemli vesikalar olan bu ürünler toplumun ruhunda binlerce yıl yaşarlar (İnan 1998: 191). Dünyanın değişik bölgelerine yerleşen ve kültür seviyesi bakımından türlü derecelerde bulunan Türk halklarının destanları arasında Kırgızların “Manas Destanı” bu açıdan önemli bir yer işgal etmektedir. Dünyanın hiçbir milletinde “Manas Destanı” kadar uzun epik bir esere rastlamak mümkün değildir. Nitekim V. M. Jirmunskiy, muazzam ölçüleri bakımından “Manas Destanı”nın dünya destansı yaratıcılığının tüm eserlerini geride bıraktığını ifade etmiştir (2011: 31). Bütün varyantları dikkate alındığında “Manas”ın bir milyonun üzerinde dizeye sahip olduğu ispatlanmış bir gerçektir. Acaba, söz konusu anıt eserin bu denli uzun ve geniş olmasının sebebi nedir?

J. Tosh, “Tarihin Peşinde” adlı eserinin ilk bölümünde genel olarak tarihin bir bilinçlenme süreci olduğunu ve toplumların bu süreçte bir yandan kendi geçmişleri hakkında bilgi edinme sürecine girerken, diğer taraftan da gelecek nesillere yol haritası çizerek kendi idealleri doğrultusunda onlara destek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca tarihin sadece yazılı kaynaklardan değil, eski zamanlardan kalmış askeri malzemelerden (silahlar, zırhlar...), yaşayan kişilerin tanıklıklarından, kazılardan, **sözlü geleneklerden** (vurgu A. Arvas’a aittir) vs. oluştuğunu da dile getirmektedir (Tosh 2005: 31-32). Thompson’un da halkın sözlü geleneği olarak değerlendirdiği sözlü tarihin, tarih kadar eski olduğu hatta ilk tarih türünün sözlü tarih olduğu düşüncesini hatırlatmak yerinde olur (1999: 19). Demek ki, tarihin bir parçası olan sözlü gelenek ürünleri toplum üzerinde çok etkili araçlardır.¹

İşte sözlü geleneğin önemli bir ürünü olan “Manas Destanı”, bu düşünceleri haiz olduğu için Kırgız Türkleri tarafından asırlardır korunmuş ve genişleyerek günümüze kadar getirilmiştir. İlginç bir husus ise daha Yenisey havzasında iken bile yüksek medeniyete sahip Kırgızların, bu destanı yazılı gelenekle değil *sözlü gelenek* yoluyla korumuş olmasıdır. Nitekim Kırgızların tarihî seyir içindeki serüveni şöyle ifade edilmiştir: “VIII. asırda yüksek bir kültüre (*mabetlere, yazıya, ziraat ve şehir hayatına*) malik olan Kırgızlar IX. asırda tam bir göçebe ordular halinde görülmüyorlar. Aynı devirde türlü yabancı kültürlerin tesirleri altına düşmüşlerdir: Bir taraftan Çin, Hint, Tibet kültürleri diğer taraftan İran-İslam kültürü, son asırlarda Avrupa-Rus kültürü. Manas destanı bütün bu kültürlerden müteessir olmuştur” (İnan 1998: 161).

Kanaatimizce, destanın *sözlü gelenekte* yaşamasının başka bir nedeni de Abdülkadir İnan’ın, “Manas Destanı”nın Kırgızların bütün mitolojisini, masallarını ve her türlü geleneklerini tek kahraman etrafında toplayan bir Kırgız ansiklopedisi olduğu yönündeki fikrinde saklıdır (İnan 1998: 125’ten

¹ Nitekim sözlü gelenek ürünlerinin, ideolojik düşünceleri yaymada kullanıldığı bilinmektedir. Bu hususta detaylı bir araştırma için bk. Temur 2011.

Çokan Velihanov). Filhakika, Jirmunskiy de “Asırları içine alan tarihlerinde, *Manas Destanı Kırgızlar için hikmetlerinin, itikatlarının, gelenek ve adetlerinin tek edebi yansımasıdır*” (2011: 31) cümlesini sarf etmiştir. Bundan olsa gerek yakın zamanlarda “Manas Destanı”ndaki kelimelerin A’dan Z’ye kadar alfabetik olarak izahını ele alan ve “Manas Ansiklopediyası” adını taşıyan bir eser yayımlanmıştır (Karıpkulov vd. 1995).

“Manas Destanı” üzerine yapılan çalışmalarelbette bu araştırmalardan ibaret değildir. Bu anıt eser hakkındaki araştırmaların sayısı o kadar fazladır ki onlar hakkında bilgi vermeye kalkışmak en azından bir kitap yazmayı gerektirmektedir. Sadece Türkiye’de bile bu destan üzerine yapılan çalışmaların bir bibliyografyası makale konusu (Demir 2003) olmuştur ki, kanaatimizce bu makale Türkiye’deki bütün çalışmalardan bahsetmiş değildir. Çok sayıda çalışmalara konu olan “Manas Destanı” üzerine yazılacak ve bu eseri değişik yönleriyle inceleyecek pek çok husus hâlâ bakir bir şekilde araştırmacıları beklemektedir. Bu bildiri de Radloff, Orozbekov ve Karalayev varyantlarından hareketle “Manas Destanı”ndayer alanEski Türklerin “atalar kültürü” ile Kırgızların İslam’ı kabulünden sonra bu destana yansıyan dinîunsurlar üzerine bir fikir teatisi yapılmıştır. Başka bir deyişle, eski bir Türk inancı olarak “atalar kültürü”nün “Manas Destanı”nda yer alışı ve sonradan İslamileşmesi problemi üzerine bazı sorulara cevap bulmaya çalışılmıştır.

1. “Töz”lerden“Arbak/Ervah”lara

Kırgızların namaz, oruç, zekât gibi dinî emirleri yerine getiren şefkatli, ahlaklı Müslüman Türk halklarından biri oldukları halde pek çok Şamanizm geleneğini yaşattıkları ve *baksılara* hizmet eden ruhların bulunduğu inandıkları dile getirilmiştir (İnan 1998: 476). Gerçekten de “Manas Destanı” dikkatle incelendiğinde Şamanist geleneklerin korunduğu görülmektedir. Örneğin Türklerin eski inanışlarından “atalar kültürü”, destanın Orozbekov da dâhil olmak üzere Radloff ve Karalayev varyantlarında *arbaklar* şeklinde işlenmektedir. Orozbekov, bilerek ya da bilmeyerek *arbakı* daha çok düşmanlar için kullanmaktadır ki, bu da İslam dininin etkisini akla getirmektedir. Oysa Radloff’ta ve Karalayev’de Manas ve yiğitleri için de sık sık *arbak* kelimesi geçmektedir. Radloff varyantında Koşoy hakkında bilgi verilirken şu dizelere yer verilir:

Baylanıpkalganbazardın	Bağlanan pazarın
Colun bir açkan Er Koşoy,	Yolunu açan Er Koşoy,
Aruungturatbaşında,	Namusun duruyor başında,
Arbagingturatkaşında,	Ervahın duruyor kaşında,
Arbaktarınkoldosun! (Yıldız 1995: 553)	Ervahların korusun!

Destanlarda Eski Türk Kültürleri Ve İslam (“Manas Destanı” Örneği)

S. Karalayev varyantında ise daha Manas doğmadan önce Çinlilerin onun için söylediği şu dizeler ilgi çekicidir:

Arslan Manas kökcaldın	Aslan Manas gök yalın
İçse kanga tük toybos,	İçse kana asla doymaz,
Arbağıoor, atı uluk	Ervahı ağır, adı emredici
Bereni oşol, beli oşol	Bahadırı bu, beli bu
Bul KakançılıuBeecindi,	Bu Kakançılı Pekin’e,
Toponsuukirbescerindi	Tufan su girmez yerine
Topolonsalçu er oşol.(Caynakova 1995: 8)	Tufan çıkaracak er işte bu.

Kırgız Türkçesinde *arbak* olarak telaffuz edilen kelime, ruhun çoğulu olan Arapça *ervah*tir. Bilindiği üzere İslam dininde yer alan *ruh* kelimesi, insanların ölümünden sonra bedeninden ayrılan ve ahirette tekrar insanlar dirildiğinde kendi bedenine giren *candemektir*. Ancak Eski Türklerde *tin* olarak ifade edilen bu kelime ölen adamın ruhu olduğu gibi onun *kutudur* da. Bu, aynı zamanda kutsal insanların ve halk arasında meşhur olan ataların büyük güce sahip olan *ruhudur*. Caynakova’nın belirttiğine göre “Manas Destanı”nda karşımıza çıkan *arbak*, çoğunlukla kahramanı zor koşullarda kollayan, ona yardım eden ve nefes veren sihirli, kutsal bir güç görevi görmektedir (Caynakova 1995: 383).

Abdülkadir İnan da “Manas Destanı”nda geçen peygamber, Hızır, evliya gibi zatların eski kâhin ve kamların rollerini yerine getirdiğini ve halkın dinî ihtiyaçlarını tatmin edenlerin, bunların *ruhu* olduğunu dile getirmiştir (1998: 115). Benzer görüşe sahip olan ünlü Rus Türkologlarından Jirmunskiy de “*Hayatta iken halk kahramanını çevreleyen şöhret halesi, Tanrının yardımı ve seçilmişlikle birlikte ölümünden sonra bir kült haline gelmesi için şarttır. Ermişlere, onların cenazelerine, yadigârlarına Hıristiyanlık ve İslamiyet’te saygı gösterilmesi, kahramanların daha eski zamanlarda yaşayan ecdatlarının bağlı olduğu kültten gelmektedir*” (2011: 47) diyerek atalar kültürüne değinmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere kahraman yahut ceddin *arbakı* dışında kutsallık atfedilen ve evliya olarak bilinen zatlara sığınma ya da onlardan yardım isteme de “Manas Destanı”nda geçen bir husustur. Özellikle bütün Türk dünyasında tanınan ve Nakşibendî tarikatının piri olarak görülen Bahaeddin, üç varyantta da düşmanla karşılaştığında veya olumsuz bir durum ortaya çıktığında “Manas”ta karşımıza çıkmakta ve koruyucu bir *ruh* görevini görmektedir.

Peki, Manas ve diğer Türk halkları destanında sık karşılaştığımız *ervah* / *arbakın* veyahut *veli ruhunun* temeli neye dayanmaktadır? İnan’ın

belirttiğine göre *arbaklara* dayalı *atalar kültü*, Moğollardaki *ongon kültünden* gelmekte olup bunun menşei ise *ceddialaya* tapmaktır (1998: 269). Öyleyse Türk ve Moğol halklarındaki bu inanış birbirinin benzeri olup Türklerde farklı bir kavramla ifade edilmiştir, denebilir. Şöyle ki, Moğolca *ongonun*, Yenisey ve Altay Türklerinde *töz*; Yakutlarda *tangara*; Lamaizm tesiri altında kaldıkları halde Tuba (Tıva), Uranhay Türklerinde *eren* olarak geçtiği aynı yazar tarafından dile getirilmiştir (1998: 269). Bütün bu kelimelerin ifade ettiği anlam ise temelde birleşmektedir.² Filhakika, *tözün* Altay Yenisey lehçelerinde; konmak için yeni bir varis arayan ölü *kamın* ruhu/hamisi, ölen *kamın* canı, ölen *kamların* ruhunu temsil eden tılsım olmak üzere üç anlamı bulunmaktadır (İnan 1998: 271’den Radloff). Demek ki *töz*; *ongon*, *tangara* ve *eren* ile aynı anlamı ifade ettiği gibi *arbak* ile de doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla eski Türk inançlarından *atalar kültünün* İslami bir renge bürünerek *arbaklar* şeklinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle İslami bir görünüş arz eden *ervah/arbak*, esas itibariyle *atalar kültünden* başka bir şey değildir.

Yukarıda ifade edildiği gibi *arbak* kelimesine Sağımbay Orozbekov varyantında da rastlanmaktadır. Ancak, kanımızca bu kelime destanla o kadar bütünleşmiş ki *atalar kültünden* gelen eski Şamanist bir inanç olduğu anlatıcılar tarafından fark edilmemiştir. Üstelik anlatıcılar, geleneksel bir ürünü her açıdan inceleyenler değil, bu ürünü gelecek nesillere aktaran kişilerdir. Bununla birlikte hem Radloff hem de Karalayev varyantında olmayıp da Orozbekov’da bulunan öyle dizeler vardır ki tamamen İslami akideleri ifade eder. Örneğin Çinlilerin kendilerine saldıracağını anlayan Manas, halkına kavga etmeden birlik olmaları ve İslam’ı kabul ederek dinî emirleri yerine getirmeleri gerektiğini şöyle dile getirmektedir:

Kavga etmeyi bırakalım,
Hepinize uygun olursa,
Eski dinimizi bırakalım,
Hakiki Peygamber’in diniymiş,
Onlar gibi biz de
Namaz kılalım,

² Dikkat edilirse eski Türkçe olan bu sözcüklerden “eren”, evliya; “tangara”, Tanrı anlamına gelmekte ve iki kelime de anlam itibariyle aynı olan yaratıcı bir gücü yahut güç sahibi bir iradeyi ifade etmektedir. Manas da bir savaşta yaralandığı zaman şu sözcükleri telaffuz eder: “Başkaları Tanrı Tanrı dediklerinde/ Ben kendim Tanrı’yım derdim/ Meğer Tanrı başka imiş.” Yine Manas’ın kırk yiğidinden biri onu Tanrı’ya benzetiyor: “Üstümüzdeki beyimiz havada gökte bulunan Tanrı gibidir” (İnan 1998: 140). Bu dizelerde Tanrı ile ifade edilen güç de kanımızca “eren” ve “tangara”yı bu noktada desteklemekte ve bunların eskiden Tanrı sözcüğüyle anlam açısından aynı olduğuna delil teşkil etmektedir.

Allah’a yakaran can kurtulurmuş,
 Ne kadar çok yalvarsak,
 Allah bizi korur der,
 Yardım ederse Peygamber,
 Kâfirler yıkılırmış,
 İslam dinini kabul edelim (Akmataliyev vd. 2007: 495).

Bu denli açık bir şekilde dinî akidelerin anlatıldığı dizelere Orozbekov varyantında sık karşılaşılmaktadır. Mesela destanın başka yerinde Aykoco adlı evliyanın Manas’ı İslam’a daveti, Manas’ın dini ilimleri ve namaz kılmayı bir anda öğrenmesi çok güzel bir şekilde tasvir edilmektedir (Akmataliyev vd. 2007: 403). “Çon kazat/Büyük Gaza” gibi epizotlar da Orozbekov’un destana kazandırdığı bölümlerdir. Peki, bunun nedeni nedir ve niçin böyle bir şeye ihtiyaç duyulmaktadır? Bize göre, Kırgız Türklerinin her şeyi anlamına gelen “Manas Destanı”yla toplumu bilinçlendirmek istendiği gibi toplumsal birliktelik de sağlamaya çalışılmıştır. Böyle durumlarda ise anlatıcının fonksiyonu ve kişisel görüşü öne çıkmaktadır. Nitekim anlatıcının anlatı üzerindeki etkisi ve destanların her devrin ideolojisini yansıttığı dile getirilmiştir (Jirmunskiy 2011: 32; İnan 1998: 119).

Bu vesileyle Sagımbay Orazbakov hakkında değişik kaynaklardan kısa bilgi vermek faydalı olacaktır. Kırgızistan’ın kuzeyinde yer alan Narın şehrinde doğan S. Orozbekov, “Sayak” boyunun “Moynok” soyundandır. Babası, Ormon’un yanında hizmet eden yetenekli bir müzisyendi. Diğer Kırgız ozanlarından farklı olarak Sagımbay okuma yazma biliyordu. İslami tahsilin ilk aşamasını da görmüştü. Tören ağıtlarının usta icracısı olarak genç yaşlarda büyük şöhret kazanmıştı. “Manas”ı Balık, Tınıbek, Naymanbay vs. ünlü ozanlardan dinlemişti (Cusupov vd. 1992: 60-67). Orozbekov, Kırgız milli destanının rivayetlerini bilinçli olarak kendi repertuarı ile daha zengin hale getirmek için gayret göstermiş ve Kırgızların tarihi ile yakından ilgilenmiştir. Bu sahada tahsil görmüş dostlarından aldığı bilgiler tasavvurunu arttırmıştır. Büyük bir ihtimalle onun anlatmasının tarihî coğrafyasını (Orhun-Altay vb. nehirler) kısmen aldığı bu bilgiler oluşturmuştur. Dindar biriydi. Bu durum onun anlatmasına da yansımıştır (Jirmunskiy 2011: 37).

Öyle anlaşılıyor ki, çok istidatlı bir *manasçı* olan S. Orozbekov, tahsilinin de verdiği yetkinlikle “Manas Destanı”na pek çok dinî unsur ekleyerek Kırgızlar arasında İslami bilgilerin yerleşmesine katkı sağlamak istemiştir. Ayrıca böyle bir bakış açısıyla destanı Bağış Sazanov, Togolok Moldo vd. dinî eğitim almış *manasçılar* da anlatmıştır. Bu da, kendi dünya görüşünü yaymak isteyen bir insan yahut bir toplum için hiç de çekinilecek ya da kötü görülecek bir eylem değildir. Çünkü meseleye geniş

perspektiften bakıldığında dünya var olalı her düşüncenin, her inancın mensupları gelecek nesilleri istediği gibi yetiştirmek için elinden geleni yapmaktadır. Üstelik “Manas Destanı”na giren İslami unsurların bu *manasçılardan* çok daha önce başladığı da rahatlıkla ifade edilebilir. Çünkü Sayakbay Karalayıev’in herhangi bir dinî eğitimi olmadığı halde onun varyantında da İslami unsurlar yer almaktadır.

Dolayısıyla bazı Rus Türkologların “*Manas’ın Sagımbay Orozbekov, Bağış Sazanov ve Togolok Moldo rivayetleri Panislamizm ve Pantürkizm öğeleriyle doldurulmuş ve eski destan üzerinde sahtekârlık yapılmıştır*” (İnan 1998: 128) görüşlerine katılmak mümkün değildir. Üstelik Türk halklarından Müslüman olanların çoğu İslam dinini yaymayı bir şeref bilmıştır. Nitekim Jirmunskiy, dinî tesirin çok eski geçmişine değinmese de İslami unsurların sadece Orozbekov varyantında değil Radloff ve Karalayıev’de de olduğunu şu cümlelerle kabul etmiştir: “*Orozbekov anlatmasında bir adsız ihtiyar divane peyda olur. Karalayıev’in anlatmasında Hızır, Radloff’un derlemelerinde dört peygamber ortaya çıkar. Orozbekov’un anlatmasında Manas adında yer alan ilk üç Arap harfinin, alegorik olarak yorumlanıp okunması dâhil, tamamı son zamanlardaki İslami etkinin ürünüdür*” (Jirmunskiy 2011: 42).

2. Bir Görevi İfa Etmek Üzere Ortaya Aniden Çıkan “Dubana”lar

Diğer Türk halklarının hemen bütün destanlarında görüldüğü gibi “Manas Destanı”nda da *ad koyma* mevzusu ve merasimi önemli bir yer tutmaktadır. Türk destanlarında hem kahraman doğmadan önce hem de doğduktan sonra ona *ad koymak* üzere dervişler, divaneler aniden peyda olur ve görevini yerine getirdikten sonra da yine aniden yok olurlar. “Manas Destanı”nda da ya *dubana* ya da *Hızır* ortaya çıkmakta ve kabile büyükleri tarafından isim konulamayan kahramana adını vermektedir. S. Karalayıev’de “bir ak sakalçan dubana” (Caynakova 1995: 123) dizesinde ortaya çıkan *dubana*, divanenin Kırgızcadaki telaffuzundan ibarettir. Farsça kökenli bir sözcük olan *divane* deli, kaçık, bir şeye düşkün olan (TS 2005: 542) anlamlarına gelmektedir. Destanda ise *veli kültüne* dayalı olarak *derviş*, *Hızır* gibi kutsal kişileri ifade etmektedir. *Veli kültünün*, *atalar kültüyle* ilişkili olduğu da dile getirilmiş bir husustur. S. Orozbekov varyantında destan, Ala-Too’dan değişik yerlere sürülen Kırgızların bir tablosuyla başlamaktadır. Yurdundan kovulan Kırgızların bir kısmı Altay’a yerleşmiştir. Bunların içinde zengin bir bey olan Cakıp da vardır ancak onun hiç çocuğu yoktur. Bu duruma üzülen Cakıp, kendisine oğul doğurmadıkları için zaman zaman eşlerine de kızmakta ve bu durumdan mustarip bir halde ağlayarak şunları söylemektedir:

Zürriyetsiz ölürüm diye

Yavrusuz nasıl giderim diye,

Çocuksuzluktan ağlayıp,
 Gönlü çöküp, sökülüp,
 Gözünden yaş dökülüp,
 Boynuna torba geçirip,
 Mezarlığı görünce bey Cakıp,
 Bağırarak ağlayıp yalvarıp (Akmataliyev vd. 2007: 25)

Daha sonra gördüğü güzel bir rüyayı eşlerine anlatan Cakıp, onların da benzer rüyalar gördüğünü anlar ve rüyaları Kırgız aksakallarına yorumlatarak çocuğu olacağına kanaat getirir. Rüyada Cakıp’a görünen *derviş*, *ad koyma* merasiminde ise kahramana isim koymak üzere ziyafet veren topluluğun karşısına çıkar ve Manas’a isim verir:

Nasıl geldiğini kimse fark etmedi,
 Ortaya çıktı derviş
 Onlara dikkatlice baktı:
 Hepiniz toplanarak gelmişsiniz,
 Ne işiniz var burada?
 Berdike cevabı verdi:
 Ad koyarsan çocuğa
 Alırdın dervişim
 Sevabını bu insanların
 Ad koyamadı toplanan insanlar.
 Derviş söze başladı:
 Baş tarafına mem gelsin
 Peygamberin timsali,
 Ortasına nun gelsin
 Âlimin timsali,
 Sonuna sen gelsin
 Aslanların görüntüsü,
 Okudu Manas diye
 Ağzından bu kelime çıktı(Akmataliyev vd. 2007: 143-145)

Mezarlığa gidip çocuk isteme ve *ad koyma* geleneklerinin *atalar kültürüyle* bağlantılı olma ihtimali vardır. Nitekim Jirmunskiy “*Manas’ın doğumu, destan ve masallarda kahramanın mucizevî doğumu ile ilgili*

karakteristik tasavvurlar bakımından sıra dışıdır. Ortaya çıkan ermiş, başlangıçta muhtemelen kahraman bebeğin babası (boy totemi veya boyun ilahi reisi) olarak düşünülmüştür” (2011: 41) cümleleriyle aniden ortaya çıkan *dervişe* dikkat çekmek ve bu durumun dayandığı temeli açıklamak istemiştir. Dolayısıyla denebilir ki, gerek rüyada gerek *ad koyma* töreni esnasında ortaya çıkan *dervişin* ilk tipi ataların *arbakı*yla ilgili olup *kabile/boy tözü* şeklinde düşünülen bu şahıs, zamanla İslami renge bürünerek *dervişe* dönüşmüştür. Mezarlara gidip çocuk istemek de *atalar kültü*yle doğrudan ilgilidir. Çünkü mezarda yatan kutsal kişinin ya da atanın *ruhundan* yardım istenmektedir.

3. Atalara Sunulan Yahut Ölü Adına Dağıtılan Aş/Yemek

Mezarlardan istindat gibi atalar için verilen yemeklerin de *atalar kültü*yle ilişkisi bulunmaktadır. Geçmişte atalara sunulan/verilen yemekler “yuğ merasimi”yle gerçekleştirilmiştir. Gerçek hayatla bağlantılı olarak ortaya çıkan ve çok eski bir Türk geleneği olan “yuğ töreni”, pek çok Türk destanında olduğu gibi “Manas Destanı”nda da bulunmaktadır. Nitekim Eski Türklerde defn, matem ve ölü aş merasimi ve ayinleri tetkik edilirken, bunların “Manas Destanı”ndaki akislerinin de nazarı itibara alınması gerektiği dile getirilmiştir (İnan 1998: 124). Destanın önemli bir bölümünü oluşturan “Bok Murun” epizodunda tamamen bu gelenek anlatılmaktadır. Kökötöy için verilecek aş için Bok Murun şunları söyler:

Atakem Kan Kökötöy,	Babacığım Han Kökötöy,
Üzülüp kalgan eken,	Ölüp gitmiş imiş,
Aştı esen tartıngar!	Aşı güzelce hazırlayın!
Oşu cerde catingar!	O yerden ayrılmayın!
Endi mınanketinger!	Şimdi buradan gidiniz!
Aşka çakırıpbarıngar! (Yıldız 1995: 676)	Aşa çağırıp gidiniz!

Köktürk kitabelerinde “yog” şeklinde yer alan Türklerin bu eski geleneği, Avrupalı müelliflerin de dikkatini çekmiştir. İnan, Uygur eserlerinde “üzüt aş” denilen aşın da “yog” merasiminden başka bir şey olmadığını ve eski Türklerdeki bu kelimenin, Kırgızca “coktoo” kelimesinde hâlâ yaşadığını ifade etmiştir (1998: 122). Yukarıdaki dizelerde bulunan “üz-” fiili de tamamen Uygurlardaki bu geleneğin “Manas Destanı”ndaki yansımından ibarettir.

Ancak Kırgız Türklerinde “yuğ töreni” yerine dizelerden de görüleceği üzere “aş” sözcüğü kullanılmaktadır. Abdülkadir İnan, “aş töreni” hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Aş, ölünün hatırası için yapılan büyük ziyafete denir. Bu aş ziyafeti ölünün vefatından sonra bir yıl içinde verilir. Aş ziyafeti matem merasiminden ziyade bir eğlence ve bayram manasını taşır. Matem kısmı aş başlamadan önce ölünün çadırında yapılır.*”

Bu merasim, kabile kadınlarının ağlamaları, ağıt terennüm etmeleriyle başlar ve hocanın Kuran’dan bir parça kıraatı ile son bulur” (1998: 121).

Yuğ töreni başlı başına bir gelenek olmakla birlikte onun atalar kültürüyle ilişkili bir merasim olduğu da söylenebilir. Filhakika, iptidai devirlerde aşın doğrudan doğruya ölünün kendisine verildiği ancak zamanla ölülerin ruhu için sadaka, kurban, helva dağıtmak, çeşmeler yapmak vb. gibi dinî adetler haline geldiği bilinmektedir (İnan 1998: 122). Altay, Hakas, Yakut gibi bazı Türk topluluklarında ölünün mezarına yemeklerin döküldüğü de kaydedilmiştir. Bugün dahi ölünün ardından verilen yemek, bu eski geleneğin dinî kurallara uyum sağlayarak günümüze ulaşmış şeklidir. Hatta Anadolu Türklerinin kullandığı “ölmüşlerin canına değsin” deyiimi bile bu inançla ilgilidir.

Sonuç

Türk dünyası için çok önemli bir destan olduğu herkesçe kabul edilen “Manas”, uzun bir süredir incelemelere konu olduğu ve üzerine pek çok eserler ortaya konduğu halde hâlâ incelenecek pek çok meseleyi içerisinde barındırmaktadır. Bunun nedeni ise destanın geçmişten beri ozanlar tarafından yaşatılarak günümüze kadar getirilmesi ve bunun neticesinde değişik dönemleri ve bu dönemlerin inançları ile düşüncelerini korumuş olmasıdır. Bu hususta V. M. Jirmunskiy “eski, tarih öncesi”ni ilk, “Kalmuk savaşları görüntüsündeki tarihi gerçekliği yansıtan XV.-XVI. yüzyılları”ni ikinci ve “XVII.-XIX. yüzyıllarda destanın Müslümanlaştırılması”ni son tabaka (2011: 93-94) olmak üzere destanı üç ana tabakaya ayırmaktadır. Destanda geçen Hac, Mekke, Medine, Kuran, namaz ve kitaplardan bahseden mısraların yeni unsurlar olduğunu ve bu kelimelerin ifade ettikleri mananın sarîh olmadığını belirten İnan da, Kuran zikredilirken “at başı kadar Kuran’ı/ Koyun başı kadar kitabı” ifadelerinin kullanıldığını dile getirerek, bu ibarelerin Müslüman ağzına yakışmayan tavsifler olduğunu söyler (1998: 162).

Her ne olursa olsun; bu denli uzun bir tarihi, geniş olayları, derin görüşlerive kutsal inançları kapsayan “Manas Destanı”ndaki tüm meseleleri tam anlamıyla çözmek ve kesin yargılara varmak pek de kolay değildir. Ancak, bu destan üzerine inceleme yaparken anlatıcıların ve devirlerin dikkate alınması gerektiği kanaatindeyiz. Esas itibariyle mensup olunan dinî inancı şiir formu içinde yaymak her dönemde ve toplumda kendini göstermiştir. Daha XII. asırda Ahmet Yesevi’nin, “Hikmet” isimli eseriyle bunu yaptığı aşikârdır. Bunu, sadece Müslümanlar değil Hıristiyan, Mecusî, Mazdeist, Lamaist vs. değişik inançlara mensup her toplum edebî eserlerinde uygulamıştır. Bu makalenin amacı da dinî unsurların anlatıcı ve dönemle ilişkili olduğunu vurgulayarak bazı soru işaretlerini ortaya

koymaktı. Eğer, okuyucunun kafasında yeni soru işaretleri ortaya çıkmışsa bu makale de amacına ulaşmış demektir.

KAYNAKÇA

- Akmataliyev, Abdıldacan vd. (2007). **Kırgız Destanları-6/Manas Destanı**, Çev.: Fikret Türkmen-Şurubu Uraimova, TDK Yayınları, Ankara.
- Caynakova, Aynek vd. (1995). **Manas** (SayakbayKaralayev Varyantı), C. I-II-III., Kırgızstan Yayınevi, Bişkek.
- Cusupov, Keneş vd. (1992). **Uluu Manasçı Sagımbay**, “Ala-Too” Curnalı, Bişkek.
- Demir, Alpaslan. (2003).**Manas Bibliyografyası Denemesi: Türkiye’de Manas Çalışmaları**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 6, s. 59-80.
- İnan, Abdülkadir. (1998). **Makaleler ve İncelemeler**, TTK Yayınları, Ankara.
- Jirmunskiy, V. M. (2011). **Türk Kahramanlık Destanları/I, II. Bölüm**, Çev.: Mehmet İsmail-Hülya Arslan Erol, TDK Yayınları, Ankara.
- Karıpkulov, A. (1995). **Manas Ensiklopediya**, Muras Yayınevi, Bişkek.
- Koyçuyev, T. K. vd. (1995). **Manas** (Sagımbay Orozbekov Varyantı), I-II-III-IV. c., Kırgızstan Yayınevi, Bişkek.
- Temur, Nezir. (2011). **Folklor ve İdeoloji**, TKAE Yayınları, Ankara.
- Thompson, Paul. (1999). **Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih**, Çev.: Şehnaz Layikel, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tosh, John. (2005). **Tarihin Peşinde-Modern Tarih Çalışmalarında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular**, Çev.: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük**. (2005). TDK Yayınları, Ankara.
- Yıldız, Naciye. (1995). **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, TDK Yayınları, Ankara.